

İRFAN AYDIN
Azərbaycan Dillər Universiteti

ORTA MƏKTƏB ŞAĞİRDlərİNDƏ İNGİLİS DİLİNDƏ KOMMUNİKATİV BACARIQLARIN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNİN BƏZİ PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: *ünsiyyət, kommunikativ bacarıqlar, adekvat kommunikasiya vasitəsi, şagirdlərin ehtiyac və tələbatları.*

Key words: *communication, communicative skills, adequate means of communication, needs & preferences.*

Ключевые слова: *коммуникация, коммуникативные умения, адекватное средство коммуникации.*

Ali və orta məktəblərin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri şagird və tələbələrdə tədris edilən xarici dildən kommunikasiya məqsədilə istifadə etmək bacarığının müasir dövrün tələbələrinə uyğun olan səviyyədə formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsidir. Bu gün dünya miqyasında əsas ünsiyyət vasitəsi statusunu qazanmış ingilis dilinin kommunikasiya vasitəsi kimi mənimsənilməsinin vacibliyi danılmazdır. Orta təhsil müəssisələrində irəli sürülən əsas məqsədlərdən biri tədris edilən xarici dilə praktik şəkildə yiyələnməkdir. Xarici dilin tədrisi metodlarının səmərəliliyinin artırılması istiqamətində irəli sürülən məqsədlərdən ən önəmlisi şagirdlərə kommunikativ vərdişlərin aşılmasıdır. Lakin təcrübə göstərir ki, orta məktəb şagirdlərinin tədris edilən xarici dildə, o cümlədən ingilis dilində kommunikativ vərdişləri heç də qənaətbəxş deyil. Bu cür vəziyyəti törədən səbəblərdən danışarkən, ilk növbədə təlim prosesində aktuallığını itirmiş materiallar əsasında tərtib edilən dərslik və dərs vəsaitləri, ənənəvi hesab edilən metod və üsullardan istifadə edilməsini qeyd etmək lazımdır.

Orta məktəb şəraitində ingilis dilini öyrənən şagirdlər bu dildə danışmaq, yazmaq, eşidib-anlama və oxu bacarıqlarına tələb edilən səviyyədə yiyələnməli, dilin aspektləri olan qrammatika, leksika və fonetika sahəsində lazımı bilikləri mənimsəməlidir. Müvafiq biliklərə yiyələnmədən, kommunikasiya prosesində istifadə edilməli olan leksik vahidlər, qrammatik və intonasiya strukturları, səs və səs birləşmələrini mənimsəmədən kommunikativ vərdişlərə tələb edilən səviyyədə yiyələnmək qeyri-mümkündür. Lakin, dilin aspektləri təcrid edilmiş şəkildə deyil, kompleks şəkildə mənimsənilməli, dil vərdişləri olan leksik, qrammatik və tələffüz vərdişləri ənənəvi üsullardan istifadə etməklə deyil, kommunikativ-yönümlü şəkildə formalaşdırılmalı və inkişaf etdirilməlidir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dilin aspektləri olan qrammatika, leksika və tələffüzün ənənəvi üsullarla şagirdlərə aşılması heç də arzu edilən nəticələri vermir. Məhz bu səbəbdən dilöyrənənlərin, o cümlədən ingilis dilini öyrənən orta məktəb şagirdlərinin bu dildə ünsiyyət vərdişlərinə yiyələnmələrinin nəzəri və praktik problemlərinin araşdırılması son dərəcədə aktualdır. Məlum olduğu kimi, xarici dillərin, o cümlədən də ingilis dilinin tədrisinə kommunikativ yanaşma uzun illərdir ki, xarici dil tədrisinin müxtəlif pillələrində uğurla həyata keçirilir. Kommunikativ yanaşmanın əsasını təşkil edən kommunikativlik prinsipi şagirdlər tərəfindən mənimsənilməli olan hər bir linqvistik vahid, hər bir nitq modeli kommunikativ baxımdan əhəmiyyət kəsb etməli və məhz bu prizmadan qiymətləndirilməlidir (1).

Bu gün kommunikativlik xarici dillərin, xüsusilə də ingilis dilinin tədrisi prosesində olduqca mühüm rol oynayan, perspektivli və günün tələblərinə cavab verən istiqamətdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kommunikativ vərdişləri dedikdə, həm danışmaq, həm də oxu və yazmaq, həm də eşidib-anlama bacarıqları nəzərdə tutulur. Orta məktəb şagirdlərində kommunikativ bacarıqların formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsinə gəldikdə, burada innovativ metodların yeri və rolunu xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, orta məktəbdə kommunikativ yanaşmanı tətbiq edərkən, təlim prosesinin düzgün şəkildə təşkil edilməsi məsələsi xüsusi əhəmiyyətə malik olan və uğurlu nəticələrin əldə edilməsini təmin edən mühüm şərtlərdən biri olduğu nəzərə alınmalıdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dilin aspektləri olan leksika, qrammatika və fonetikanı lazımı səviyyədə mənimsəmədən tədris edilən xarici dilə adekvat kommunikasiya vasitəsi kimi yiyələnmək qeyri-mümkündür. Şagirdlər də ingilis dilində kommunikativ bacarıqlarını formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək üçün ilk növbədə dilin sisteminin mənimsənilməsi vacibdir. Eyni zamanda, onu da qeyd etmək lazımdır ki, çox vaxt qrammatik qaydaların əzbərlənməsi, leksik vahidlərin, səs və səs birləşmələrinin öyrənilməsi heç də arzu edilən nəticələri vermir. Bu cür halları aradan qaldırmaq və onların qarşısını almaq üçün ingilis dilinin təlimi prosesi kommunikativ-yönümlü şəkildə təşkil edilməli və həyata keçirilməlidir. Orta məktəbdə ingilis dilinin kommunikativ-yönümlü təlimini düzgün şəkildə

aparmaq üçün ilk növbədə dilin kommunikativ yönümlü təlimi prosesinin uğurlu şəkildə həyata keçirilməsini təmin edən amilləri müəyyənləşdirib, şagirdlərin ehtiyac, maraq və tələbatları üzərində təşkil edilən, günün tələblərinə cavab verən səmərəli təlim sistemi və çalışmalar sistemi işlənilib hazırlanmalıdır. Orta məktəbdə ingilis dilinin kommunikativ yönümlü təliminin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün əhəmiyyətli olan prinsip və tələbələr müəyyənləşdirilməlidir.

Tədris edilən xarici dildə kommunikativ bacarıqların formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi problemi xarici dillərin tədrisi metodikasının olduqca aktual və hələ də həllini tapmamış məsələlərdən biridir. Qeyd etmək lazımdır ki, kommunikativ təlimin əsas vəzifəsi müvafiq, kommunikativ yönümlü çalışmalardan istifadə edərək şagirdlərdə kommunikativ bacarıqların formalaşdırmaqdır. Şagirdləri tədris edilən xarici dildə müxtəlif situasiyalarda baş verən kommunikasiya prosesində iştirak edərək kommunikativ niyyətlərinə nail olmağa hazırlayan kommunikativ təlim xarici dilin öyrənilməsinə motivasiya yaradır. Şagirdlərin maraqları və tələbatlarını nəzərə almaqla seçilmiş təlim materialları onların diqqətini cəlb edir, dilöyrənənlərin şərti-real və real kommunikasiya prosesinə təşəbbüskar, fəal iştirakçı qismində iştirakını təmin edir.

Onu da vurğulamaq lazımdır ki, kommunikasiya prosesinin səmərəli şəkildə təşkil edilməsi və həyata keçirilməsini şərtləndirən əsas amillərdən biri dilöyrənənlərdə özünə əminlik və özünə inamın yüksəksəviyyədə olmasıdır. Müvafiq linqvistik biliklərə malik olan, qrammatik bacarıqlar və lüğət ehtiyatı tələb edilən səviyyədə olan, lakin özünə əminlik və özünə inamı lazımi səviyyədə olmayan şagirdlər tədris edilən xarici dildə ünsiyyətə girməkdən çəkinir, çox vaxt kommunikativ xarakterli çalışma və tapşırıqların yerinə yetirməkdən imtina edir. İngilis dilini öyrənən şagirdlərin yaradıcı fəaliyyətini stimullaşdıran, onlarda motivasiyanı formalaşdıran kommunikativ yönümlü tapşırıqların yerinə yetirilməsi dilöyrənənlərdə özünə əminlik və özünə inamı yüksəldilməsini təmin edən şərtlərdəndir.

İngilis dilini öyrənən orta məktəb şagirdlərinə kommunikativ bacarıqlarının aşılınması məqsədilə sinifdə müvafiq şərait yaradılmalı, tələbələrə təqdim edilən leksik vahidlər, qrammatik və intonasiya strukturları, mənimsənilməli olan nitq modelləri kommunikativ baxımdan əhəmiyyətli olmalı, şagirdlərdə kommunikativ niyyətlərinə nail olmaq üçün linqvistik və nitq imkanlarının yaradılmasına xidmət etməlidir. İngilis dilinin kommunikativ yönümlü təlimi prosesində şagirdlər bir çox problem və çətinliklərlə rastlaşır. Bir çox hallarda şagirdlər onlarda olan leksik və qrammatik potensialdan, özlərinin nitq imkanlarından kommunikativ niyyətlərinə nail olmaq üçün istifadə edə bilmirlər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilinin kommunikasiya vasitəsi kimi öyrənilməyi şəraitdə nitqin linqvistik cəhətdən düzgünlüyü dilin mənimsənilməsinin əsas göstəricisi hesab edilmir. Bu mövqeyə əsaslanaraq, xarici dildə kommunikasiya qurmaq bacarığı yalnız qismən qrammatik qaydaların mənimsənilməsi səviyyəsindən asılıdır (2).

Mənimsənilmiş qaydaların pragmatik kompetensiyaya komponentlərdən biri qismində daxil etmək qabiliyyətidir.

Qeyd edilməlidir ki, orta məktəbdə xarici dil tədrisinin əsas məqsədi dil və nitq bacarıqlarına yiyələnmək və linqvistik biliklərin mənimsənilməsi deyil, dilöyrənənlərdə tədris edilən xarici dildə kommunikativ bacarıqların formalaşdırılmasıdır. Şagirdlərdə kommunikasiya prosesində iştirakçı olan tərəflərin mənimsənilmiş linqvistik biliklərdən istifadə etməklə və onlarda səhv etmək qorxusu olmadan tədris edilən xarici dildə əminliklə kommunikasiya qurmaq qabiliyyətinin formalaşdırılmasına üstünlük verilir. Problemi araşdıran tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, dilöyrənənlər mənimsənilmiş dil və nitq vahidlərindən informasiya, fikir və ideya mübadiləsi üçün istifadə edə bilmədiyi halda linqvistik biliklərin mənimsənilməsi tamamilə mənasız və nəticəsi olmayan bir prosesa çevrilmiş olur (3).

Qeyd etmək lazımdır ki, son zamanlar kommunikativ təlimlə bağlı olan problemləri müzakirə edərkən ilk növbədə dilöyrənənlərdə şifahi nitq vərdişlərinin inkişaf etdirilməsini nəzərdə tuturlar. Beləliklə də, tədrisin pilləsindən asılı olmayaraq şagirdlərdə şifahi nitq vərdişlərinin inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş fəaliyyət tədris edilən xarici dildən effektiv və kommunikativ məqsədlərə uyğun olan şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinin formalaşdırılması istiqamətində qurulmalıdır.

Hər hansı xarici dili öyrənən tələbələr qarşısında müəyyən vəzifələr irəli sürülür. Qoyulan məqsədlər real olmalı, şagirdlərin bilik səviyyəsini, vərdiş və bacarıqlarının qiymətləndirmə kriteriyaları müəyyənləşdirilməlidir. İngilis dilinin öyrənilməsi prosesində şagirdlər əvvəllər istifadə olunmamış linqvistik vahidlərdən, və yaxud artıq mənimsənilmiş qrammatik strukturlardan, söz və söz birləşmələrindən yeni situasiyalarda istifadə etməli olurlar. Bu zaman müxtəlif çətinliklərin meydana çıxması, müxtəlif xarakterli səhvlərin törədilməsi təbii bir hal kimi qəbul edilməlidir. Bununla əlaqədar olaraq hansı dil və nitq səhvlərinin dərhal aradan qaldırılmasının zəruri olduğu müəyyən edilməlidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müasir dünyada hər hansı fənnin tədrisi prosesində müxtəlif xarakterli səhvlərin buraxılması tam təbii bir hal kimi qəbul edilir. Həm dili tədris edən müəllimlərin, həm də şagirdlərin səhvlərə qarşı olan münasibətlərinin konstruktiv xarakterli olması olduqca vacibdir.

Deyilənləri yekunlaşdıraraq, qeyd edilməlidir ki, orta məktəb şagirdlərində kommunikativ bacarıqların formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi barədə danışarkən, nəzərə almaq lazımdır ki, xarici dildə kommunikasiya prosesində adekvat şəkildə iştirak etmək qabiliyyəti yalnız müəyyən linqvistik materialların mənimsənilməsi demək deyil. Şagirdlərdə hər hansı situasiyada baş verən kommunikasiyada spontan şəkildə iştirak etmək qabiliyyətinin formalaşdırılması orta məktəbdə xarici dil tədrisinin əsas məqsədlərindən biri olmalıdır.

Bu məqsədə nail olmaq üçün şagirdlər tədrisin ilkin mərhələsindən başlayaraq müxtəlif kommunikativ fəaliyyət növlərinin yerinə yetirilməsinə cəlb olunmalıdır. Bu istiqamətdə təşkil edilən iş məqsədyönlü, sistemli, mərhələli şəkildə həyata keçirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Brumfit, C.J.(1984a) Communicative Methodology in Language Teaching. The roles of fluency & Accuracy, Cambridge.Cambridge University Press. p.78
2. Hymes, D.1972. On communicative Competence. In J.B. Pride & J.Holmes (eds.), Sociolinguistics, p. 269-293. Harmondsworth, Penguin
3. Гусейнзаде Г.Д. Обучение речевой коммуникации на иностранном языке. Баку, Мутарджим, 2001, с.17-21.

РЕЗЮМЕ

Первый контакт с новым языком связан с многочисленными трудностями. Изучение иностранного языка предполагает изучение системы языка и норм его функционирования. Изучение его означает усвоение того, где, что и кому следует говорить. Основная цель обучения иностранному языку и его изучения несомненно заключается в формировании у обучаемых умения общаться на изучаемом языке.

SUMMARY

The first contact with a new language is fraught with many difficulties. Learning a foreign language implies learning the system of the language & the norms of its functioning. Learning a language means learning when to use what to whom. The main aim of teaching & learning a foreign language must clearly be enabling language learners to communicate in the target language.